

ŽMOGAUS TEISIŲ GYNIMAS LIETUVOS BAUDŽIAMAJAME PROCESE: ANTROPOCENTRINIO POŽIŪRIO LINK

Raimundas Jurka

„Valstybė yra visuomenėje, kaip vienas svarbių ir ryškių jos reiškinių“ – tai žodžiai, kuriuos „Valstybėje“⁸⁶ tarė žinomas teisės tyrinėtojas M. Romeris, nagrinėjęs valstybės bei visuomenės, t. y. ir atskiro žmogaus, santykį. Perfrazuvus šiuos žodžius baudžiamojo proceso tėkmėje, valstybė, kaip visuomenės duotoji, privalanti sukurti tokią socialinę erdvę, kurioje bet kuris žmogus, tapęs ar kitaip įtrauktas į baudžiamosios justicijos sritį, jaustųsi saugus, reikalingas bei galintis išreikšti savąjį „aš“. Valstybės uždavinys šioje erdvėje – atiduoti duoklę žmogui, kuris kartu su kitais yra ne kas kita kaip valstybės gyvavimo postamentas, jos egzistavimo sąlyga ir tikslas. Rūpinimasis žmonių gerove – tai valstybės (valstybės institucijų ir pareigūnų) pareiga, išplaukianti iš tikslo, dėl kurio jai buvo patikėta aukščiausioji valdžia, būtent rūpintis tautos saugumu. „Šis saugumas – rašo T. Hobbesas – suprantamas ne vien kaip egzistencijos išsaugojimas, bet ir visa kita žmogaus gerovė, kurią jis susikurs sau teisėtu darbu ir pastangomis, nekeldamas pavojaus ir nedarydamas žalos valstybei.“⁸⁷ Įžvalga rodo, kad esama vieno ir to paties valstybės ir žmogaus, žmogaus ir valstybės santykio modelio, grindžiamo *do ut des* (liet. – duodu, kad duotum) principu, pagal kurį tai, kas nekenkia paskiram piliečiui, nekenkia ir valstybei. Pagal šį principą dalyvaujančio baudžiamojoje justicijoje žmogaus interesai negali būti paminti siekiant tinkamai įgyvendinti valstybės interesus konkrečioje byloje ar juridinėje procedūroje. Šiuo klausimu cituotina ir H. L. A. Harto, analizavusio paklusimą įstatymui, tai jis įvardijo kaip „sąžiningą

⁸⁶ Römeris, M. *Valstybė*. II tomas. Vilnius: Pradai, 1995, p. 75.

⁸⁷ Hobbes, Th. *Leviatanas*. Vilnius: Pradai, 1999, p. 329.

žaidimą“, mintis, jog, „kai tam tikras asmenų skaičius dalyvauja bendroje veikloje pagal taisykles ir tokiu būdu apriboja savo laisvę, tai tie, kurie paklūsta šioms apribojimams, turi teisę reikalauti, kad panašiai paklustų tie, kurie gautą naudą iš jų paklusimo“⁸⁸. Priešingu atveju, t. y. toleruojant valstybės institucijų, pareigūnų neteisėtus veiksmus, kuriais pažeidžiamos žmogaus teisės ir laisvės, neužkirtus kelio atsirastų didžiulis socialinis disbalansas, būtų pažeista pamatinė pusiausvyrą, kai žmogus iš esmės negali pasipriešinti valstybės – galingo mechanizmo – savivalei ir, paliktas be veiksmingos institucionalizuotos pagalbos, yra gniuždomas visa valstybės mechanizmo jėga⁸⁹. Vadinas, jei valstybė atmes žmogų, tai žmogus, o vėliau ir tam tikra visuomenės dalis, atmes valstybę. Sekant šia Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo (toliau vadinama – Konstitucinis Teismas) jurisprudencija, tampa akivaizdu, kad bet kuriame socialiniame santykiyje, taip pat ir baudžiamajame procesiniame, viskas turi būti kuriama minties – „valstybės tikslas – individo saugumas“ fone, apie kurio raišką liudija Konstitucijos preambulėje atskleistas tautos siekis įkūnyti prigimtine žmogaus teisę. Žmogaus (individo) teisės viršesnės už visuomenės, valstybės ir valdžios, nes žmogaus teisės kyla iš prigimties, o valdžios – iš visuomenės. Valstybė turi tarnauti žmonėms, nes ji sukurta žmonių ir gali imtis tik to, ką žmonės jai patiki.

Taigi siekis ginti žmogaus teises ir laisves baudžiamajame procese remiasi ir turi būti grindžiamas antropocentrine valstybės politika, anot kurios, žmogus yra kūrinijos centras ir viršūnė. Visa yra sukurta jam ir dėl jo. Prieš detaliau aptariant antropocentrinio požiūrio turinį baudžiamajame procese, tikslinga būtų bent prabėgomis apžvelgti bendrąją antropocentrizmo esmę.

Tradiciskai antropocentrizmas (gr. *anthropos* – žmogus, žmonija; *kentron* – centras) suvokiamas kaip požiūris ar mąstymas, kuris orientuojasi būtent į žmogaus problemas. Kitaip sakant, toks moralinis mąstymas remiasi pasaulėžiūra, kurioje žmogus užima centrinę poziciją ir laikomas aukščiausiu būties tikslu. Ši idėja pradėta vystyti dar XVI a., kai žmogaus laikymas gyvenimo centru įvardytas antropocentriiniu humanizmu⁹⁰. Socialinių santykių

⁸⁸ Černevičiūtė, J. Demokratija ir pilietinis nepaklusnumas. *Problemos*. 2006, priedas 75.

⁸⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 19 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 3 dalies ir 7 straipsnio (2001 m. kovo 13 d. redakcija) 7 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 90-3529.

⁹⁰ Dambriūnas, L. Maritainas ir mūsų laikai. *Aidai*. 1955, 4/5: 173–179.

raida vėlyvojo Renesanso laikotarpiu pradėjo formuoti sampratą, kad viskas priklauso nuo asmenybės valios ir jo sugebėjimų, kad visa, kas sukurta, yra žmogaus ir skirta žmogui, kad visa, kas sukurta žmogui, yra žmonijos labui. Taigi kosmocentrinį ir teocentrinį mąstymą keitė antropocentrinis (egocentrinis – individo prioriteto pripažinimo) mąstymas, t. y. nuo bendrybės pereinama prie individualybės⁹¹. Ilgainiui ši tendencija pamažu įsitvirtino ir teisėje, kur, kaip teigiama literatūroje, prasideda teisės suobjektyvizavimas, kai įstatymą imama laikyti žmogaus laisvos valios kūrinium ir tuo pagrindu ima išskirti teisės ir įstatymo sąvokos⁹². Štai Lietuvoje tuo metu, t. y. XVI a., pasireiškė teisinės minties suklestėjimo apraiškos, paveiktos Renesanso antropocentrizmo. Plintant šioms idėjoms buvo išaukštinta individo laisvė, galima valstybėje, kurioje visuomeninis gyvenimas paremtas sutartimi, pagal kurią kiekvienas atsisako savo teisių artimo naudai. O įstatymas yra tik norminis šios sutarties išreiškimas⁹³. Taigi ir pastaruoju metu Lietuvos teisinėje sistemoje žengiami vis spartesni žingsniai link teisinio reguliavimo, grindžiamo pirmiau atskleistu antropocentrinium požiūriu, o tai reiškia, kad, kaip teigiama Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarime, prigimtinės žmogaus teisės yra neatskiriamos nuo individo, nesusietos nei su teritorija, nei su tauta. Šias teises, anot teismo, žmogus turi atsižvelgiant į tai, ar jos yra įtvirtintos valstybės teisės aktuose, ar ne. Jas turi kiekvienas žmogus, tai reiškia, kad jas turi ir geriausieji, ir blogiausieji⁹⁴. Teisių ir laisvių prigimtinio pobūdžio pripažinimas numato tai, jog negali būti nustatyta tokia šių teisių ir laisvių įgyvendinimo tvarka, kad jų įgyvendinimas priklausytų nuo teise nepagrįstų valstybės institucijų, pareigūnų ar kitų asmenų sprendimų⁹⁵. Atitinkamai sprendžiant žmogaus teisių gynybos klausimus, baudžiamajame procese svarbi yra

⁹¹ Beinoravičius, D. Teisės ir įstatymo santykio raida modernėjančioje Europoje. *Jurisprudencija*. 2002, 34(26): 6.

⁹² *Ibid.*

⁹³ *Ibid.*, p. 7.

⁹⁴ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1998 m. gruodžio 9 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 105 straipsnio sankcijoje numatytos mirties bausmės atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1998, Nr. 109-3004.

⁹⁵ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 29 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos organizuoto nusikalstamumo užkardymo įstatymo 3 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija), 4 straipsnio (2001 m. birželio 26 d., 2003 m. balandžio 3 d. redakcijos), 6 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 3 dalies ir 8 straipsnio (2001 m. birželio 26 d. redakcija) 1 dalies atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2005, Nr. 1-7.

antropocentrizmo Lietuvos baudžiamojoje justicijoje idėja, kai iš esmės ginant viešąjį interesą, neretai įvyksta privataus bei viešojo intereso ginties elementų konfrontacija, lemianti vienus ar kitus žmogaus teisių ir laisvių suvaržymus ar net pažeidimus. Dėl to neretai iškyla baudžiamojo proceso paskirties ir uždavinių esmės klausimas.

Taigi baudžiamojo proceso uždavinių orientyrams, leidžiantiems sekti, kaip vystėsi ir kito požiūris į žmogų baudžiamojoje justicijoje, apibrėžti svarbu trumpam atsisukti į šio proceso paskirties nepriklausomoje Lietuvoje istorinę raidą. Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, vadovaujantis 1990 m. kovo 11 d. priimto įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“⁹⁶ 3 punktu, Lietuvos Respublikoje ir toliau galiojo iki tol galioję Lietuvos įstatymai ir kiti aktai, kurie neprieštaravo Lietuvos Respublikos Laikinajam Pagrindiniam Įstatymui. Ši nuostata buvo taikoma ir 1961 metų redakcijos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksui (toliau vadinama – 1961 m. BPK), kurio atitinkamos nuostatos dar 1994 m. liepos 19 d. įstatymu Nr. I-551⁹⁷ buvo pakeistos atsižvelgiant į pasikeitimus, vykusius socialiniame-ekonominiame bei teisiniame Lietuvos gyvenime ir atsižvelgiant į tuometinius visuomeninius santykius bei poreikius⁹⁸. Nepaisant to, jog atitinkamas baudžiamojo proceso įstatymų pataisas lėmė tuo metu susiklostę visuomeniniai santykiai, vis dėlto 1961 m. BPK 2 straipsnio 1 dalyje apibrėžti pagrindiniai proceso uždaviniai nebuvo „artimi“ antropocentrinėms idėjoms. Greitas ir visiškas nusikaltimų išaiškinimas, kaltininkų įkaltinimas ir tinkamas įstatymo pritaikymas siekiant, kad kiekvienas nusikaltimą padaręs asmuo būtų teisingai nubaustas ir nė vienas nekaltas asmuo nebūtų patrauktas baudžiamajon atsakomybėn ir nuteistas – tai pagrindinis tuometinio baudžiamojo proceso uždavinys, kuriame, deja, akivaizdžiai trūko išvalgų apie tai, ko kiomis gi priemonėmis tai įgyvendinama. Kitaip sakant, pasigendama minties, anot kurios, pagrindinis vertybinis instrumentarijus, kuriuo ir užtikri-

⁹⁶ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos Laikinojo Pagrindinio Įstatymo“. *Lietuvos aidas*. 1990, Nr. 11; *Valstybės žinios*. 1990, Nr. 9-224.

⁹⁷ Lietuvos Respublikos įstatymas „Dėl Baudžiamojo, Pataisos darbų ir Baudžiamojo proceso kodeksų pakeitimo ir papildymo“. *Valstybės žinios*. 1994, Nr. 60-1182.

⁹⁸ Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos 1994 m. gegužės 30 d. aiškinamasis raštas Nr. S-646 Lietuvos Respublikos Seimui dėl Lietuvos Respublikos įstatymo „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo, baudžiamojo proceso ir pataisos darbų kodekso pakeitimo ir papildymo“ projekto. *Lietuvos Respublikos Seimo archyvo fondas Nr. 2*. Apyrašo Nr. 2, byla Nr. 1120, p. 2, 3.

namas anksčiau minėto uždavinio įgyvendinimas, yra žmogaus teisių ir laisvių apsauga. Kai to nėra, darytina išvada, jog baudžiamojo proceso tikslų siekimas nepateisinamas jokiais priemonėmis, t. y. nesvarbu, ką pasitelkus, per ką ir su kuo siekiama išaiškinti nusikalstamas veikas, svarbu tik viena, kad proceso tikslas būtų pasiektas. Matyt, net ir žmogaus teisių bei laisvių sąskaita. Tiesa, minėto straipsnio 2 dalyje buvo užsimenama, jog baudžiamasis procesas, *inter alia*, turi padėti saugoti piliečių teises ir laisves, visuomenės ir valstybės interesus, auklėti piliečius. Tačiau, sistemiskai vertinant visų šių nuostatų visumą ir atskiras jos dalis, matyti, kad „piliečių teisių ir laisvių apsauga“ tebuvo tik antrojo plano vaizdinys, nublankstantis įgyvendinant pirmiau minėtą pagrindinį uždavinį – siekti greitai ir visiškai išaiškinti nusikaltimus ir t. t. Padėtis iš esmės pasikeitė priėmus šiuo metu galiojantį Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksą⁹⁹ (toliau vadinama – BPK), kurio 1 straipsniu atskleidžiamas visos baudžiamosios procesinės veiklos orientyras – būtent ginant žmogaus ir piliečio teises bei laisves išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir pan. Taigi šios nuostatos „leksika“ leidžia suprasti, jog pirmutinis ir visa ko svarbiausias uždavinys yra žmogaus teisių ir laisvių gynība. Tuo tarpu šio uždavinio įgyvendinamas sudaro prielaidas įgyvendinti siekį išsamiai atskleisti nusikalstamas veikas ir tinkamai pritaikyti įstatymą, kad nusikalstamą veiką padaręs asmuo sulauktų teisingos bausmės ir niekas nekaltas nebūtų nuteistas. Kitaip sakant, žmogaus teisių ir laisvių gynimas baudžiamajame procese – tai šio proceso vizija, kaip ateities uždavinių ar idealų numatymas. Tuo tarpu nusikalstamų veikų išaiškinimas, teisingas nubaudimas ir pan. simbolizuoja procesinės veiklos misiją, kaip užduotį, paskirtį ar pašaukimą. Vadinasi, be vizijos vargu ar galima kalbėti apie realią misiją.

Lietuvos baudžiamojo proceso paskirties raidos kelias antropocentriniais pagrindais grįsto teisinio proceso valstybėje link liudija ir apie tai, kad šioje paskirtyje esama užprogramuoto žmogaus teisių ir laisvių „nuo kažko“ ir „į kažką“ principo, kuriuo ir grindžiamas žmogaus teisių gynības mechanizmas.

Šis principas pirmiausia reiškia, kad žmogus, kuris viena ar kita forma dalyvauja baudžiamajame procese, t. y. nesvarbu, ar jis pripažintas nukentėjusiuoju, ar įtariamuoju, kaltinamuoju, ar nuteistas, ar galiausiai dalyvauja kaip liudytojas ir pan., turi būti laisvas *nuo* bet kokio nepamatuoto (neteisėto ir

⁹⁹ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso patvirtinimo, įsigaliojimo ir įgyvendinimo įstatymas. Baudžiamojo proceso kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). *Valstybės žinios*. 2002, Nr. 37-1341.

nepagrįsto) valstybės kišimosi į jo ir jo šeimos asmeninį gyvenimą, kitas socialines vertybes. Žmogus turi būti laisvas nuo bet kokio valstybės institucijų ir pareigūnų spaudimo elgtis vienaip ar kitaip. Tai, pavyzdžiui, iliustruoja konstitucinė nuostata, kad niekas negali būti verčiamas duoti parodymų prieš save ar savo artimą. Konstitucijos 31 straipsnio 3 dalies nuostatos numato į žmogų požiūrį, kurio turi būti laikomasi ir teisinėje tikrovėje, t. y. praktikoje, kad nė vienas žmogus, pareigūnas ar institucija neturi teisės versti kitą žmogų duoti parodymų prieš save ar savo artimą, nebent jis pats savo noru sutinka tai daryti. Šis principas liudija apie žmogaus teisę į apsisprendimą teisiniame procese elgtis vienaip ar kitaip, jeigu tai susiję su jo ar jo artimo įkaltinimo galimybe. Ši apsisprendimo laisvė lemia žmogaus veiksmų dispozityvumą siekiant išsaugoti asmeninę ar šeimines paslaptį, jo konstitucinę teisę į informacinį apsisprendimą. Vadinasi, valstybė sukuria terpę žmogui, kurioje šis turi nevaržomą galimybę apsispręsti, kaip geriau – duoti parodymus ar ne. Priešingu atveju žmogaus veiksmas, atliktas prieš jo valią, nebūtų jo veiksmas – *actus me invito factus, non est meus actus*. Sekant šiuo pavyzdžiu, svarbus yra ir žmogaus laisvės nuo valstybės kišimosi į jo nuosavybės neliečiamumą aspektas, kurį apibūdina BPK nuostatos dėl žmogaus nuosavybės teisės suvaržymų, galimų taikant procesinę prievartą (kratą, poėmį, laikiną nuosavybės teisės apribojimą, asmens kratą ir kt.) ar atliekant atitinkamus procesinius tyrimo veiksmus ir būtinų įgyvendinant proceso paskirtį. Valstybė yra sukūrusi teisinį mechanizmą, apsaugantį vieną ar kitą žmogaus teisę, tačiau tuo pat metu ir galintį leisti suvaržyti kurią nors teisę, idant visuomenė būtų saugi ir užtikrinta. Tačiau šių suvaržymų teisėtumo ir pagrįstumo saugikliai neturi nublankti šioje teisinių procedūrų gamoje. Net ir ginant viešąjį interesą, byloje svarbu beato-dairiškai paisyti esminių žmogaus teisių. Tiesa, kai kurios šių teisių negali būti suabsoliutinamos. Tą kalba ir konstitucinė jurisprudencija – nuosavybės teisė nėra absoliuti, ji gali būti įstatymu ribojama dėl nuosavybės objekto pobūdžio, dėl padarytų teisei priešingų veikų ir (arba) dėl visuomenei būtino ir konstituciškai pagrįsto poreikio. Ribojant šią teisę, visais atvejais turi būti laikomasi atitinkamų sąlygų. Pirma, ji gali būti ribojama tik remiantis įstatymu. Antra, ribojimai yra būtini demokratinėje visuomenėje, siekiant apsaugoti kitų asmenų teises bei laisves, Konstitucijoje įtvirtintas vertybes, visuomenei būtinus konstituciškai svarbius tikslus. Ir trečia, turi būti paisoma proporcingumo principo¹⁰⁰. Taigi šiuo aspektu baudžiamojo proceso paskirtis, generuo-

¹⁰⁰ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. kovo 14 d. nutarimas „Dėl Lietuvos

jama antropocentrizmo, skirta žmogų ginti nuo to, kas baudžiamųjų bylų tyrimo ir nagrinėjimo procesą daro visuomeniškai „nepatrauklų“ ar rizikingą, kas žmogų bei visuomenę tiesiogine šio žodžio prasme atbaido nuo pasiryžimo padėti teisėsaugos institucijoms bei teismui nustatyti tiesą.

Antra, minėtu principu užtikrinama žmogaus teisė į teisėtą ir teisingą procesą, kuriame šios dvi savybės neturi lenkti viena kitos ar konkuruoti. Svarbu, kad būtų išlaikyta šių vertybių pusiausvyra. Baudžiamojo proceso paskirtis turi garantuoti, kad į baudžiamuosius procesinius santykius patekusiame žmogui nebūtų atimta teisė ar laisvė „į kažką“, t. y. į visa, ką jam suteikia jo prigimtis, Konstitucija ir teisė. Kalbant bendrai, kiekvienas dalyvaujantis byloje žmogus turi teisę į tokį teisinį procesą, kuriame jis ne tik galėtų dalyvauti, bet tuo pat metu ir nejaustų baimės tai darydamas, o galiausiai, ko valstybė ir turėtų siekti, dalyvavimas suteiktų jam pasitikėjimo ne tik savimi, bet ir baudžiamąjį procesą vykdančiomis institucijomis ir pareigūnais. Taip būtų sukuriama ryšys tarp žmogaus ir valstybės įgaliotų subjektų, kuris būtų grindžiamas grynų gryniausiu abipusiu pasitikėjimu. Tiesa, nereikėtų pamiršti, jog šiame santykiyje „silpnesnėje“ pusėje vis dėlto atsiduria žmogus, kuris su savo poreikiais, siekais bei rūpesčiais „papuolantis“ į jam gana svetimą socialinę erdvę, kurioje visus labirintus geriausia žino už baudžiamąjį procesą atsakingos institucijos ir pareigūnai. Čia sutiktina su literatūroje išsakyta pozicija, kad teisininkams, t. y. prokurorams, advokatams – lengviau išsiaiškinti svarbiausių procesinių dalykų esmę, nes jie ta veikla užsiima kasdien, tačiau suprasti savo teisinę padėtį nukentėjusiajam, įtariamajam, liudytojui, taip pat kitiems proceso dalyviams sunku, nepaisant to, kad tokius išaiškinimus proceso dalyviui turi pateikti baudžiamąjį persekiojimą vykdančios pareigūnai ir

Respublikos saugomų teritorijų įstatymo, Lietuvos Respublikos miškų įstatymo, Lietuvos Respublikos žemės įstatymo, Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimu Nr. 1608 „Dėl Statybų privačioje žemėje reglamento patvirtinimo“ patvirtinto Statybų privačioje žemėje reglamento nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos saugomų teritorijų įstatymo, Lietuvos Respublikos žemės reformos įstatymo nuostatų atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio antroje dalyje numatyto žemės sklypų įsigijimo nuosavybėn subjektų, tvarkos, sąlygų ir apribojimų konstitucinio įstatymo (1996 m. birželio 20 d. redakcija) nuostatoms, taip pat dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995 m. gruodžio 22 d. nutarimu Nr. 1608 „Dėl Statybų privačioje žemėje reglamento patvirtinimo“ patvirtinto Statybų privačioje žemėje reglamento 2 punkto atitikties Lietuvos Respublikos miškų įstatymo, Lietuvos Respublikos žemės įstatymo nuostatoms“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 30-1050.

teisėjai, teismas¹⁰¹. Dėl šios priežasties, manytina, valstybės amplua šiuose santykiuose turi būti globėjiškas, mat be saugumo jausmo žmogus vargu ar kuo galės būti naudingas, o ypač jeigu jis šiuose santykiuose užims silpnesnę poziciją. Priešingu atveju grėsmė kyla ne tik minėtam žmogui, bet ir – valstybei. Ši, neužtikrindama baudžiamojo proceso dalyvių saugumo, jų procesinio vaidmens tęstinumo ir aiškumo, vertindama juos tik kaip priemonę baudžiamojo proceso tikslams siekti, stumia save į pavojų tapti taip pat „silpnąja puse“. Tačiau ne prieš žmogų, o prieš teisinę netvarką. Todėl čia pritartina minčiai apie žmogaus ir valstybės santykių raidą, kad „tradicinis individo santykis su valstybe, iki tol stovėjęs tarsi aukštyn kojomis, turėjo grįžti į natūralią būseną – atsistoti ant kojų: individas dabar – ne priemonė valstybės tikslams siekti, o visų valstybės institucijų veiklos centras ir tikslas“¹⁰². Pavyzdžiui, būtų galima paimti asmens, dalyvaujančio kaip liudytojas, santykį su baudžiamuoju procesu. Neretai teisinėje praktikoje manoma, kad liudytojas byloje tėra kaip priemonė vienoms ar kitoms aplinkybėms įrodyti, mat šis subjektas neturi jokio tiesioginio ryšio su nusikalstama veika – nei nuo jos nukentėjęs, nei ją padaręs ar prisidėjęs prie jos padarymo ir pan. Vadinasi, jis vertinamas kaip savotiškas statistinis baudžiamosios bylos subjektas, kurio vaidmuo byloje nustumiamas į avansceną. Tačiau toks manymas yra klaidingas. Tai liudija atitinkamos baudžiamojo proceso įstatymų nuostatos, kurių analizė leidžia neabejotinai teigti, kad šis subjektas, būdamas suinteresuotas savo teisine padėtimi, o kartais net ir bylos baigtimi (turima omenyje BPK 82 straipsnio 2 ir 3 dalių reguliuojami santykiai), taip pat turi teisę į sąžiningą procesą. Vadinasi, valstybė, užuot vien tik įpareigodama liudytoją atvykti ir sakyti visą tiesą, nepaisant šio liudytojo išgyvenimų bei supratimo apie baudžiamosios justicijos reikšmę, turi aktyviai imtis priemonių siekiant tokių žmogų apsaugoti, ginti nuo neteisėtų suvaržymų, kad jis padėtų tai pačiai valstybei ieškoti tiesos aiškinantis nusikalstamas veikas. Apie tai dar tarpukariu buvo rašoma, jog „valstybė, vertindama jų (liudytojų – R. J.) parodymų reikšmę bylai, turi siekti, kad jeigu jie ir be noro atlieka uždedamą jiems pareigą, tai bent jos nevengtų. Pigus dalykas – grasinti liudytojui nustatytąja bausme; daug tiksliau yra jį įtikinti, jog jo pareiga ne jungas, o piliečių tarpusavio solidariskumo padarinys. <...> Neginčytina, jog liudytojo pareiga kartais vargina, yra įkyri ir net

¹⁰¹ Ancelis, P. Baudžiamasis persekiojimas sąvokomis ir vadybiniu aspektu. *Jurisprudencija*. 2005, 70(62): 91.

¹⁰² Vaišvila, A. *Teisinės valstybės koncepcija Lietuvoje*. Vilnius: Litimo, 2000, p. 119.

pavojinga jo turtui bei gyvybei, kai nusikaltėlio kerštas atsikreipia į jį. Ir todėl <...> liudytojas paprastai nenori atlikti savo pareigos. O vengia jis savo pareigos dažnai tik todėl, kad turi nuostolių. Suprantama, ši pareiga yra neatlyginama, bet, antra vertus, pilietis turi teisę reikalauti, kad jam nebūtų daromi nuostoliai.¹⁰³ Atlikti moksliniai tyrimai¹⁰⁴ rodo, kad žmogus, dalyvaudamas kaip liudytojas, kuris kokybiškai skiriasi nuo, pavyzdžiui, nukentėjusiojo ar įtariamojo, kaltinamojo, negali būti ribojamas įgyvendinti savo teisę į tokį teisinį procesą, kuriame jis galėtų visiškai atskleisti savo funkciją, t. y. padėti teisėsaugos institucijoms ar teismui byloje nustatyti tiesą. Ne veltui rašoma, kad „teisingas liudytojas yra kalbąs dokumentas ir dar daugiau. Iš jo teismas daug sužino ne tik apie esminius reikalus, bet ir apie šalių santykius, kurie dažnai bylai būva labai svarbūs. <...> Jie teismams yra padėjėjai teisybės ieškojimo kelyje.“¹⁰⁵ Priešingu atveju, t. y. ribojant liudytojo teisę į, pavyzdžiui, teisinę gynybą per apskundimą sprendimų, susijusių su procesinės prievartos taikymu, kitokiu pareigūnų ar teismo elgesiu, varžančiu jo teisę laisvai duoti teisingus parodymus, būtų paneigiama pačios valstybės pastanga siekti nustatyti tiesą. Kitaip sakant, įpareigojimas žmogaus atlikti tam tikrus veiksmus vengiant pareigos sudaryti tinkamas sąlygas tokiam žmogui atlikti tai, ko iš jo reikalaujama, yra svetimas antropocentrinėms idėjomis.

Kalbant apie žmogaus teisės į teisėtą ir teisingą baudžiamąjį procesą įgyvendinimą, būtina turėti omenyje šios teisės aktyvą ir pasyvą. Pirmuoju atveju žmogus negali būti ribojamas aktyviai naudotis savo teisėmis. Kita vertus, jis negali būti verčiamas tai daryti, nes bendrai pripažįstama, kad veiksmas, atliktas prieš žmogaus valią, nėra jo veiksmas. Taip pat negali būti atimta iš žmogaus teisė reikalauti valstybės institucijų, kad šios užtikrintų reikalingą terpe atitinkamoms jo teisėms ir laisvėms įgyvendinti. Antruoju atveju žmogus yra laisvas apsispręsti, ar būti aktyvus, ar pasyvus. Niekas, kas nevykdo baudžiamojo proceso, negali būti įpareigojamas būti aktyvus, šiuo atveju – įtariamasis, kaltinamasis ar nuteistasis negali būti verčiamas gintis. Tai jo teisė, o ne pareiga – gintis galima ir tylėjimu. Priešingu atveju, t. y. vertimas būti aktyviu, gali reikšti teisės pažeidimą. Šiuo aspektu pažymėtinas 2006 m. liepos 18 d.

¹⁰³ Vazbys, S. Liudytojai. *Teisė*. 1931, 19:74.

¹⁰⁴ Jurka, R. *Liudytojo procesinių interesų apsauga baudžiamajame procese: problemos ir perspektyvos*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai (teisė). Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008.

¹⁰⁵ Januška, J. Liudytojai ir jų pareiškimų vertinimas. *Kriminalistikos žinyras*. 1940, 33: 120–121.

sprendimas, priimtas *Balsan prieš Čekijos Respubliką* byloje¹⁰⁶, kurioje Europos Žmogaus Teisių Teismas nustatė Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos¹⁰⁷ 6 straipsnio 1 dalies, taikomos kartu su 6 straipsnio 3 dalies d punktu, pažeidimą: pareiškėjas buvo nuteistas remiantis vien tik jį kaltinančiais bendrininko parodymais, kurių negalėjo veiksmingai ir pakankamai ginčyti, nes šis pasinaudojo teise tylėti.

Apibendrinant mintis apie antropocentrizmu grindžiamos Lietuvos baudžiamojo proceso paskirties esmę, iškyla retorinio pobūdžio klausimas – ką teigia ir / ar neigia ši proceso paskirtis? Iš tiesų, atrodytų, norint atsakyti į šį klausimą, geriausia būtų klausti bet kurio viena ar kita forma dalyvavusio baudžiamojoje justicijoje žmogaus. Žmogaus atsakymas, matyt, ir būtų ta startinė pozicija, leidžianti nagrinėti toliau. Tačiau tai būtų tik asmenine patirtimi grindžiama pozicija. Tokia ji neleistų pamatyti, koks iš tikrųjų yra baudžiamasis procesas, be to, negalėtume atsakyti, koks jis turėtų būti apskritai. Tad svarbiausia aiškiai suvokti tai, ne kokia yra proceso paskirtis konkrečiu atveju, o kokia turi būti iš tikrųjų apskritai. Esminis proceso paskirties teiginys būtų tai, jog visas baudžiamasis procesas, nesvarbu, kokios stadijos yra, skirtas atskleisti nusikalstamą veiką žmogaus teisių ir laisvių gynybos aplinkoje. Tai reiškia, kad procesinę veiklą vykdantys subjektai, atlikdami tik jiems numatytas procesines funkcijas, turi ginti kiekvieną į baudžiamosios justicijos sritį patekusį žmogų – tiek nukentėjusįjį, tiek kaltininką (įtariamąjį, kaltinamąjį, nuteistąjį ir pan.), tiek ir kitus asmenis, tiesiogiai nesusijusius su nusikalstamos veikos faktu, pavyzdžiui, liudytoją. Kiekvieno jų teisių ir laisvių gynybos mechanizmas yra individualus, dėl to praktikoje kyla nemažai sunkumų, mat paprastai labiausiai ginami tie, kurie nukentėjo nuo nusikalstamos veikos, taip pat tie, kurių atžvilgiu vykdomas baudžiamasis persekiojimas. Tarytum be jų procesas yra neįmanomas. Iš dalies tai tiesa, nors baudžiamasis procesas gali tapti neįmanomas ir tada, kai nėra tų, kurie nesusiję su nusikalstama veika, šiuo atveju – liudytojų. Neretai bylose liudytojų nebuvimas ar jų parodymų teisingumo stoka baudžiamąją bylą priveda prie aklovietės, iš kurios išlipti nėra kaip. Todėl sutiktina, jog norint išvengti neatitaisomų klaidų, būtina užtikrinti, kad baudžiamojoje procesinėje veikloje nepasitaikytų disk-

¹⁰⁶ *Balsan c. Republique Tchèque*, no. 1993/06, ECHR 2006-IX.

¹⁰⁷ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. *Valstybės žinios*. 1995, Nr. 40-987; 1996, Nr. 5-112; 1999, Nr. 61-1975; 2000, Nr. 96-3016; 2004, Nr. 77-2654; 2005, Nr. 74-2677; 2006, Nr. 17-595.

riminacijos požymių turinčių socialinių fragmentų. Todėl čia randame ir atsakymą į klausimą, t. y. ką neigia baudžiamojo proceso paskirtis – jos požiūriu baudžiamajame procese yra nesuderinama, kai viena ar kita forma vieno proceso dalyvio teisės ir laisvės iškeliamos aukščiau nei kito arba iš kurio nors dalyvio reikalaujama atlikti daugiau (t. y. diskriminacija galima tiek teisių, laisvių, tiek ir pareigų vykdymo požiūriu), nei tai turi daryti kitas, tokį patį ar panašų statusą turintis dalyvis.

Taigi diskriminacijos negalimumas Lietuvos baudžiamajame procese atspindi dar vieną žmogaus teisių gynimo baudžiamajame procese antropocentrinį aspektą. Diskusijos apie diskriminacijos negalimumą baudžiamajame procese nėra dažnos, tačiau tai jokių būdu nereikia, kad šis klausimas yra antaplantis, mat prisimintina, jog baudžiamasis procesas – tai specifinė socialinių santykių rūšis, kur susipina žmogaus teisių apsaugos ir tuo pat metu prievartos šių teisių atžvilgiu mechanizmai. Kitaip tariant, kiekvieno proceso, taip pat ir baudžiamojo, „šaltųjų“ ir „šiltųjų“ srovių susiliejimas, gali skatinti vienus ar kitus padarinius, lemiančius diskriminacinių fragmentų prielaidas. Iš tikrųjų Lietuvos baudžiamajame procese esama pakankamai saugiklių, neleidžiančių atsirasti netgi diskriminacijos prielaidoms. Ir tai iš esmės įtvirtinta BPK 6 straipsnyje, pagal kurio 2 dalį teisingumas baudžiamosiose bylose vykdomas vadovaujantis principu, kad įstatymui ir teismui visi asmenys lygūs, nepaisant kilmės, socialinės ir turinės padėties, tautybės, rasės, lyties, išsilavinimo, kalbos, religinių ar politinių pažiūrų, veiklos rūšies ir pobūdžio, gyvenamosios vietos ir kitų aplinkybių. Minėta nuostata atspindi ir diskriminacijos draudimo, kaip negalimumo asmenis skirtingai traktuoti be pagrindo, principą. Draudžiama kam nors teikti privilegijų arba daryti apribojimus dėl kokių nors aplinkybių bei žmogaus asmeninių savybių, socialinės ir turinės padėties.

Konstitucijos 29 straipsnio normose įtvirtintas visų asmenų lygybės principas. Čia įtvirtinta formali visų asmenų lygybė, o straipsnio 2 dalyje įtvirtintas asmenų nediskriminavimo ir privilegijų neteikimo principas, kuris reikalauja, kad teisėje pagrindinės teisės ir pareigos būtų įtvirtintos visiems vienodai.¹⁰⁸ Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad šio principo turi būti

¹⁰⁸ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2000 m. birželio 30 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos žalos, padarytos neteisėtais kvotos, tardymo, prokuratūros ir teismo veiksmais, atlyginimo įstatymo 3 straipsnio 1 dalies ir 4 straipsnio 1 dalies 1 punkto atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2000, Nr. 54-1587.

laikomasi ir leidžiant įstatymus, ir juos taikant. Tai reiškia žmogaus prigimtine teisę būti traktuojamam vienodai su kitais ir įpareigoja vienodus faktus vertinti vienodai, taip pat draudžia iš esmės tokius pat faktus savavališkai vertinti skirtingai¹⁰⁹. Pagal tai ir baudžiamajame procese turi būti laikomasi principo, kad visi iš esmės procesinės veiklos dalyviai turi prigimtine teisę būti traktuojami ir vertinami vienodai, jeigu tai susiję su jo bendrosiomis konstitucinėmis vertybėmis, pavyzdžiui, turėjimas teisės skūsti ikiteisminio tyrimo institucijų ar teismo priimtus sprendimus jų atžvilgiu negali būti kvestionuojamas. Taip aiškinamas bet kokią procesinę statusą byloje turinčio asmens teisės ginti savo teises ir laisves mechanizmas. Jis grindžiamas tuo, jog kalbant apie bendrojo pobūdžio teises, t. y. teisę kvestionuoti priimtų sprendimų teisėtumą ir pagrįstumą, teisę į atstovavimą, teisę į nešališką sprendimą ir vertinimą ir pan., jos negali būti atimtos ar apribotos pagal tai, ar žmogus byloje yra įtariamas, ar kaltinamas, ar nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos, ar šaukiamas dalyvauti procese ir duoti paaiškinimus, nes jam vienu ar kitu būdu tapo žinomos bylai reikšmingos aplinkybės ir t. t. Kitaip sakant, čia nesvarbi žmogaus kokybė, svarbu, kad jis atsidūrė šiame teisiniame procese, kur taip pat galioja jo teisių bendroji konstitucinė gynyba (antropocentrinis pagrindas). Štai dar 2007 m. birželio 28 d. įstatymu¹¹⁰ BPK buvo papildyta nuostata, kad ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro proceso veiksmus ir nutarimus, taip pat ikiteisminio tyrimo teisėjo atliekamus proceso veiksmus ir jo priimtas nutartis proceso dalyviai arba asmenys, kuriems taikytos procesinės

¹⁰⁹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 5 straipsnio 2, 3, 4 ir 5 dalių, 12 straipsnio 3 punkto, 16 straipsnio 3 dalies ir šio straipsnio 9 dalies 5 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl šio įstatymo 5 straipsnio 2, 3, 4 bei 5 dalių ir 12 straipsnio 3 punkto atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijos 47 straipsnio antroje dalyje numatyto žemės sklypų įsigijimo nuosavybėn subjektų, tvarkos, sąlygų ir apribojimų konstitucinio įstatymo 8 straipsniui“. *Valstybės žinios*. 2001, Nr. 29-938, Nr. 30.

¹¹⁰ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 37, 40, 44, 46, 48, 53, 55, 56, 62, 63, 64, 65, 70, 73, 80, 82, 90, 93, 108, 110, 111, 130, 131, 132, 139, 140, 141, 142, 151, 154, 160, 161, 166, 167, 168, 171, 178, 186, 199, 212, 214, 217, 225, 232, 233, 234, 254, 256, 276, 287, 296, 300, 302, 303, 308, 310, 312, 313, 314, 316, 317, 318, 319, 320, 324, 326, 327, 329, 333, 342, 358, 367, 368, 370, 372, 373, 374, 375, 377, 380, 381, 382, 384, 385, 409, 413, 414, 439, 447, 448, 454, 460 straipsnių pakeitimo ir papildymo, 306 straipsnio pripažinimo netekusiu galios, Kodekso papildymo 41¹, 77², 80¹, 374¹, 374², 412¹ straipsniais ir Kodekso priedo papildymo įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 81-3312.

prievartos priemonės, gali apskųsti ikiteisminį tyrimą organizuojančiam ir jam vadovaujančiam prokurorui, ikiteisminio tyrimo teisėjui ar kita BPK nustatyta tvarka (BPK 62, 63 ir 65 straipsniai). Iki tol tokia galimybė buvo numatyta tik proceso dalyviams, tarp kurių tuomet nepapuołė ir kiti procese dalyvaujantys asmenys, pavyzdžiui, liudytojai, kurie baudžiamojo proceso teisės doktrinoje paprastai nėra laikomi proceso dalyviais (siaurąja prasme). Taigi minėtu įstatymu Lietuvos teisinėje sistemoje buvo žengtas dar vienas žingsnis, liudijantis apie progresyvų žmogaus vertinimo teisiniame procese požiūrį, grindžiamą žmogaus teisių ir laisvių gynybos prioritetu, apie kurį taip pat kalba ir konstitucinė jurisprudencija: „garantuojant asmens teisių apsaugą būtina paisyti pamatinių teisinės valstybės principų, kurie reikalauja, kad juridikcinės ir kitos teisės taikymo institucijos būtų nešališkos ir nepriklausomos, siektų nustatyti objektyvią tiesą ir sprendimą priimtų tik teisės pagrindu. Tai įmanoma tik jei <...> teisiniai ginčai, ypač dėl asmens teisių, būtų sprendžiami užtikrinant šiam asmeniui teisę ir galimybę jas ginti. Teisinėje valstybėje asmens teisė ginti savo teises yra nekvestionuojama.“¹¹¹ Be to, „jeigu būtų neužtikrinta asmens konstitucinė teisė kreiptis į teismą, būtų nepaisoma ir visuotinai pripažinto bendrojo teisės principo *ubi ius, ibi remedium* – jeigu yra kočia nors teisė (laisvė), turi būti ir jos gynimo priemonė. Tokia teisinė situacija, kai kuri nors asmens teisė ar laisvė negali būti ginama, taip pat ir teismine tvarka, nors pats tas asmuo mano, kad ši teisė ar laisvė yra pažeista, pagal Konstituciją yra neįmanoma, Konstitucija jos netoleruoja.“¹¹² Iš to matyti,

¹¹¹ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 1999 m. gegužės 11 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos Seimo statuto 259 straipsnio atitikimo Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 1999, Nr. 42-1345.

¹¹² Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. rugpjūčio 8 d. sprendimas „Dėl teisenos byloje pagal pareiškėjo – Vilniaus miesto 3 apylinkės teismo prašymą ištirti, ar Lietuvos Respublikos teismų įstatymo 11 straipsnio 3 dalis (2002 m. sausio 24 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsnio 2 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, ar Lietuvos Respublikos valstybės politikų, teisėjų ir valstybės pareigūnų darbo apmokėjimo įstatymas (2000 m. rugpjūčio 29 d. redakcija su vėlesniais pakeitimais ir papildymais) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 5 straipsniui, 30 straipsnio 1 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, taip pat ar Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. gruodžio 28 d. nutarimo Nr. 1494 „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1997 m. birželio 30 d. nutarimo Nr. 689 „Dėl teisėtvarkos, teisėsaugos ir kontrolės institucijų vadovaujančiųjų pareigūnų ir valdininkų darbo apmokėjimo“ dalinio pakeitimo“ 1 punktą neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 1 straips-

kad kalbant apie Konstitucijoje įtvirtintų prigimtinių žmogaus teisių gynybą nėra svarbus procese dalyvaujančio žmogaus teisinis statusas ar jo atliekamos procesinės funkcijos, mat tai nieko nekeičia, nes ar tai būtų nukentėjęs asmuo, ar įtariamasis (kaltinamasis), ar liudytojas, ar kitas dalyvis – visi jie yra lygūs ir vienodai matomi Konstitucijos akimis – pagal Konstituciją teisinis reguliavimas turi būti toks, kad baudžiamojo proceso dalyviai, turintys tą patį procesinį teisinį statusą, būtų traktuojami vienodai. Tą patį procesinį statusą turintys proceso dalyviai turi turėti ir tokias pačias teises ir pareigas, nebent tarp jų būtų tokio pobūdžio ir tokio masto skirtumų, kad nevienodas traktavimas būtų objektyviai pateisinamas. Priešingu atveju būtų nukrypta nuo konstitucinių teisinės valstybės ir asmenų lygiateisiškumo principų.¹¹³ Šioje vietoje sustotina ties užuomina, jog žmonės gali būti traktuojami nevienodai tik jeigu tarp jų esama tokio pobūdžio ir masto skirtumų, kurie leidžia pateisinamai tai daryti. Šioje vietoje prieiname prie „pozityviosios diskriminacijos“ klausimo, leidžiančio kalbėti apie žmonių nevienodo traktavimo objektyvų pateisinimą, dar kitaip vadinamą – jų teisinės padėties diferencijavimą. Vadinasi, įstatyme gali būti nustatytas nevienodas teisinis reguliavimas tam tikrų asmenų kategorijų, užimančių skirtingas padėtis, atžvilgiu ir tai priklauso nuo socialinių santykių kaitos, dinamikos, sąlygojančios gyvenimo įvairovę. Asmenų lygiateisiškumo principas savaime nepaneigia galimybės įstatymu nustatyti nevienodą, diferencijuotą teisinį reguliavimą tam tikrų asmenų, priklausančių skirtingoms kategorijoms, atžvilgiu, jeigu tarp šių asmenų yra to-

niui, 5 straipsnio 1 daliai, 109 straipsnio 2, 3 dalims, 114 straipsnio 1 daliai, konstituciniam teisinės valstybės principui, nutraukimo“. *Valstybės žinios*. 2006, Nr. 88-3475.

¹¹³ Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo 2006 m. sausio 16 d. nutarimas „Dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 131 straipsnio 4 dalies (2001 m. rugsėjo 11 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai, dėl Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 234 straipsnio 5 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 244 straipsnio 2 dalies (2003 m. balandžio 10 d., 2003 m. rugsėjo 16 d. redakcijos), 407 straipsnio (2003 m. birželio 19 d. redakcija), 408 straipsnio 1 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 412 straipsnio 2 ir 3 dalių (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 413 straipsnio 5 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija), 414 straipsnio 2 dalies (2002 m. kovo 14 d. redakcija) atitikties Lietuvos Respublikos Konstitucijai ir dėl pareiškėjo – Šiaulių rajono apylinkės teismo prašymų ištirti, ar Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 410 straipsnis (2002 m. kovo 14 d. redakcija) neprieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijai“. *Valstybės žinios*. 2006. Nr. 7-254. Taip pat žr.: Abramavičius, A. Asmenų lygiateisiškumo principo interpretavimas Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje. *Jurisprudencija*. 2006, 12(90): 48.

kie pobūdžio skirtumų, kurie tokį diferencijuotą reguliavimą daro objektyviai pateisinamą.

Vienas iš tokio teisinio reguliavimo pavyzdžių gali būti kardomųjų priemonių, kaip procesinės prievartos baudžiamojoje byloje, taikymas įtariamųjų ar kaltinamųjų (nuteistųjų) atžvilgiu. Šių priemonių skyrimas ir taikymas minėtų asmenų atžvilgiu nėra laikomas jų diskriminacijos, palyginti su kitais proceso dalyviais, išraiška, nes įtariamasis ar kaltinamasis priskiriami kitai kategorijai. Toks priskyrimas pirmiausia grindžiamas tuo, jog minėtųjų asmenų teisinis statusas baudžiamojoje byloje, kiek tai susiję su jų atliekama procesine funkcija, įgyvendinamas ne tik per siekį save ginti nuo įtarimo ar kaltinimo, bet ir per vienokį ar kitokį bandymą išvengti baudžiamojo persekiojimo ar kitokio jų teisinės padėties pabloginimo. Neatmestina, kad toks bandymas gali apimti ir neleistiną elgesį, pavyzdžiui, poveikį nukentėjusiems asmenims ar liudytojams, bandymą pabėgti ar kitaip pasislėpti nuo teisėsaugos institucijų ir pan. Antra, tai grindžiama ir tuo, jog procesą vykdančios institucijos bei pareigūnai, turintys pareigą greitai iš išsamiai atskleisti nusikalstamą veiką, kai yra pagrindas, turi užkirsti kelią bet kokiems bandymams trukdyti ikiteisminiam tyrimui, bylą nagrinėti teisme ar nuosprendžiui vykdyti. Tiesa, nereikia manyti, kad už bet kuriuos bandymus viena ar kita forma trukdyti baudžiamajam procesui neatsako kiti procese dalyvaujantys asmenys, pavyzdžiui, nukentėję asmenys, liudytojai ar kiti. Šių veiksmai gali susilaukti atitinkamų kitų procesinės ar materialinės teisės numatytų sankcijų. Taigi nelaikoma diskriminacija tai, jog vienos ar kitos kardomosios priemonės taikomos tik atitinkamai apibrėžtam asmenų ratui baudžiamajame procese.

Kalbant apie teisinio reguliavimo diferencijavimą konkrečios kategorijos asmenų, o būtent – įtariamųjų, kaltinamųjų ar nuteistųjų, atžvilgiu svarbu paminėti, jog neretai ir šiems asmenims taikant atskiras kardomasias priemones iškyla pavojus, jog vieniems jų, nepaisant to, kad iš esmės jie visi yra lygūs prieš įstatymą, taikomi, pavadinkime taip, nevienodi teisiniai standartai. Čia kalbama apie šios kategorijos asmenų diskriminavimą sprendžiant jų suėmimo klausimus, kai esant bene tokioms pačioms bylos aplinkybėms vienam asmeniui skiriama švelnesnė kardomoji priemonė, tarkime, pasižadėjimas neišvykti, o kitas asmuo yra suimamas, mat šis nėra Lietuvos pilietis ar neturi joje nuolatinės gyvenamosios vietos. Teisinė praktika liudija, kad paprastai užsieniečiams, kurių atžvilgiu Lietuvoje pradedamas baudžiamasis procesas, skiriamas suėmimas manant, kad šitaip bus užtikrintas proceso tęstinumas ir veiksmingumas. Pavyzdžiui, jeigu ne Lietuvos pilietis (o kitos Europos Sąjun-

gos valstybės narės pilietis) yra įtariamasis ar kaltinamas nusikalstamos veikos, už kurią minimali sankcijos riba yra ne mažesnė nei vieni metai laisvės atėmimo, Lietuvoje padarymu, ir jeigu toks asmuo Lietuvoje niekur oficialiai nedirba, nesimoko ar nestudijuoja, neturi šeimos narių ar artimųjų giminaičių Lietuvoje, tačiau turi tik nenuolatinę gyvenamąją vietą, jam dažniausiai gresia būti paskirtas suėmimas, neatsižvelgiant į tai, ar iš tikrųjų realiai egzistuoja bent viena iš suėmimo sąlygų, numatytų BPK 122 straipsnyje. Deja, tačiau tai neretai priešpriešinama antropocentrinėms idėjoms, teigiančiomis, jog nė vieno asmens teisės ir interesai negali būti paaukoti tiesos nustatymo labui, nė vienas iš jų nėra nusipelnęs būti „linčiuojamas“ teisinėje valstybėje, neatsižvelgiant į tai, kokį blogą darbą padarė.

Iš tiesų šiuo metu Europos Sąjungos piliečiams, negyvenantiems valstybės narės, kurioje jie įtariamai padarę nusikalstamą veiką, teritorijoje, t. y. jiems svetimoje aplinkoje, kartais – dažniausiai dėl socialinių ryšių stokos ar pabėgimo rizikos – skiriamas suėmimas arba ilgalaikės kardamosios priemonės, nesusijusios su laisvės atėmimu. Įtariamajam, gyvenančiam šalyje, kurioje jis įtariamai padaręs veiką, panašiu atveju dažnai taikoma švelnesnė kardomoji priemonė, pavyzdžiui, draudimas išvykti, įpareigojimas registruotis policijos įstaigoje ir pan. Taigi paprastai įtariamąjį iš užsienio valstybės padėtis yra pažeidžiamesnė nei nuolat šalyje gyvenančio asmens. Akivaizdu, kad šalyje nuolat negyvenantis įtariamasis rizikuoja daugiau ar mažiau ne tik prarasti ryšius su šeima ir draugais, bet ir netekti darbo, nes valstybės, kurioje turi vykti teismas, teisminės institucijos jo atžvilgiu priimta prievartos priemonė (pvz., suėmimas) sulaiko jį nuo grįžimo į šalį, kurioje jis nuolat gyvena. Apskritai kalbant, egzistuoja akivaizdus pavojus, kuris taip pat gali būti laikomas kliūtimi laisvam asmenų judėjimui Europos Sąjungoje, kad abiem asmenų kategorijoms gali būti taikomos nevienodos sąlygos. Taip nuogaustaujant, Europos Sąjungos valstybių narių nacionaliniai baudžiamąjį proceso įstatymai turi būti suderinti, kad įtariamų ar kaltinamų asmenų, kurių atžvilgiu vyksta baudžiamasis procesas valstybėje, nesantčia jų nuolatine gyvenamąja vieta, procesinės garantijos nebūtų be pagrindo pažeidžiamos, palyginti su šioje valstybėje nuolatine gyvenamąją vietą turinčiais asmenimis. Be abejo, daugelio valstybių narių, taip pat ir Lietuvos, baudžiamieji įstatymai sukonstruoti taip, kad teisiškai nebūtų sukurtos jokios prielaidos bet kokiai negatyviajai diskriminacijai atsirasti. Tačiau tai yra tik reglamentavimo lygmuo. Praktikoje būna įvairiai. Dėl šios priežasties pastaruoju metu Bendrijos lygmeniu yra svarstomi atitinkamų teisinių instrumentų projektai, kurių tikslas – sustiprinti teisę į laisvę

bei nekaltumo prezumpciją visoje Europos Sąjungoje ir skatinti vienodą požiūrį į visus piliečius bendroje laisvės, saugumo ir teisingumo erdvėje. Taip pat siekiama, kad Bendrijos piliečiai, neturintys nuolatinės gyvenamosios vietos valstybėje, kurioje turi vykti teismas, nebūtų diskriminuojami viso proceso metu. Antra vertus, tai sustiprintų ir teisminių institucijų priimtų sprendimų tarpusavio pripažinimo principo įgyvendinimą. Lietuva šiuo atveju yra viena tų valstybių, palaikančių pastarąją iniciatyvą, nes puikiai suvokiama, kad laisvės ir teisingumo srityje neišvengiamai būtini pokyčiai žmogaus teisių gynybos optimizavimo srityje.

Taigi, nuogaustaujant dėl žmogaus teisių gynybos baudžiamajame procese veiksmingumo, šios gynybos instrumentarijus tarpvalstybinių aspektų, antropocentrinės idėjos plėtojamos ir Europos lygmeniu. Tiesa, šiame straipsnyje paminėti tik keletas iš daugelio pavyzdžių, kur požiūris į žmogaus teisinę gynybą grindžiamas principu, kad visuomenės požiūris į teisę lemia ir jos požiūrį į žmogų. Jeigu visuomeniniuose santykiuose teisės vertė yra menka, menku tampa ir žmogaus interesas, kaip teisinių santykių objektas bei tikslas. Todėl svarbu užtikrinti, kad siekiant ginti žmogaus teises baudžiamajame procese, nesvarbu, ar tai yra tik vidaus teisės, ar ir tarpvalstybinio pobūdžio klausimas, šiame gynybos procese turi būti vengiama siurrealistinių pažiūrų. Priešingu atveju, žinant ką reikia ginti, kuo ir nuo ko, nebus aišku, kaip tai reikia daryti.

Apibendrinant žmogaus teisių gynimo Lietuvos baudžiamajame procese antropocentrinio požiūrio esmę, konstatuotina, jog žmogus ir jo interesai yra visos teisinio proceso orbitos centras, aplink kurį sukasi įvairūs teisiniai lygmenys – idėjos, nuostatos bei teisiniai santykiai. Lietuvoje žmogaus teisių gynybos klausimai tiek teoriniu, tiek ir praktiniu lygmenimis sulaukia pakankamai dėmesio, nors, pripažintina, ne visur dar darbai atlikti tinkamai ar laiku. Tačiau siekis eiti antropocentrizmo idėjų link sukuria akstiną besąlygiškai konstruoti tokią teisės ir teisinę sistemą, kurioje būtų be nuostabos suvokiama, jog, kaip buvo teigiama dar tarpukario Lietuvoje, „teisė – tai reguliuojamas darbas, darbas ne tik valstybės vyriausybės, bet ir visos tautos“¹¹⁴.

¹¹⁴ Kova dėl teisės. *Teisė*. 1932, 2:1.